

การผนวกกลืนนาคาคติท้องถิ่นกับแนวคิดราชาธิปไตยในพื้นที่คำชะโนด

วรมะ ชัยมงคล¹ และ ขวัญชีวัน บัวแดง¹

¹คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

บทคัดย่อ

การศึกษาเรื่องนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อดูทิศทางของการผสมผสานทางวัฒนธรรมท้องถิ่นและวัฒนธรรมหลวง ผ่านการลงพื้นที่และการสัมภาษณ์ผู้คนที่มีความสัมพันธ์ในพื้นที่ ผลการศึกษาพบว่า พระมหากษัตริย์ในฐานะสมมติเทพ คือ พระวิษณุผู้มีความยิ่งใหญ่ในการดูแลโลกและจักรวาล แต่ความเชื่อดังกล่าวจางลงไป เมื่อเทคโนโลยีเจริญก้าวหน้าและประเทศไทยเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นประชาธิปไตยทำให้อำนาจและบารมีของพระมหากษัตริย์ลดน้อยลงไปช่วงหนึ่ง อำนาจของพญานาคซึ่งเป็นความเชื่อท้องถิ่นเดิมยังคงดำเนินต่อมาควบคู่กับสังคมเกษตรกรรมที่ประชาชนต้องดิ้นรนในการทำมาหากินมากขึ้น พญานาคจึงกลายเป็นที่พึ่งทางใจที่สำคัญ เมื่อรัชกาลที่ ๙ ทรงทำให้เกิดฝนและความอุดมสมบูรณ์ แก้ไขปัญหาทุกอย่างให้ประชาชนประจักษ์ได้อย่างชัดเจน อำนาจของความเป็นเทวราชาจึงมีพลังในสังคมไทยอย่างชัดเจนมากยิ่งขึ้นอีกครั้ง จนคนไทยยอมรับว่าพระองค์ทรงเป็นพระวิษณุอวตารลงมา จึงอาจกล่าวได้ว่า อำนาจความเชื่อใน “พญานาค” มีอำนาจน้อยลงกว่า “ความจริง” ที่เกิดจากพระราชกรณียกิจของรัชกาลที่ ๙ แต่การลดน้อยลงของอำนาจกลับแสดงออกมาในลักษณะของการเกื้อกูลกัน ประการนี้เอง ที่มีลักษณะเป็นอุดมการณ์ของรัฐที่พยายามหิวยกวัฒนธรรมย่อยเข้ามาผสมผสานเพื่อการควบคุมโดยง่าย แต่ในการสร้างคำอธิบายใหม่นี้ก็ไม่พบการต่อต้าน หากแต่ผู้คนยังยึดถือปฏิบัติตามแนวคิดนี้ต่อมาจนจวบจนรัชกาลปัจจุบัน

คำสำคัญ: คำชะโนด การผนวกกลืน ราชาธิปไตย นาคาคติ พญานาค

The incorporation of regional naga myth and Monarchy in Kamchanod

Woramet Chaimongkol¹ and Kwanchewan Buadaeng¹

¹Faculty of Social Science, Chaing Mai University

Abstract

This study aims to see the direction of the integration of local culture and royal culture. Through the area and interviewing people who have interaction in the area The study indicated that The monarch as the deity is the Lord Vishnu, who has great power to take care of the world and the universe. But such beliefs faded away When technology is progressing and Thailand changes democratic governance, the power and prestige of the monarchs diminish for a while. The power of the Naga, which is the original local belief, continues with the agricultural society that people are struggling to do more. Naga became an important spiritual refuge. When the reign of King Rama VI caused rain and fertility Solve all problems for the public to clearly see The power of being a king is more powerful in Thai society. Until the Thai people

accepted that he was Lord Vishnu. It can be said that the power of faith in the "Naga" has less power than the "truth" caused by the royal duties of King Rama IX, but in creating this new explanation, no resistance was found. But people still abide by this concept until the present reign.

Keywords: Kam Chanod, incorporation, Monarchy, Naga Myth, Naga

1. บทนำ (Introduction)

นาคาคติเป็นหลักฐานเชิงจินตนาการของผู้คนแถบอีสานลุ่มแม่น้ำโขงมาอย่างยาวนาน สะท้อนวิถีคิดอันผูกโยงระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติได้เป็นอย่างดี ตลอดกาลเวลาที่ผ่านมานาคาคติได้ทำหน้าที่เป็นทั้งความหมายของการกำเนิด การทำลาย และการปกป้องรักษาสรรพสิ่ง แต่ด้วยการแปรผันของเวลา สังคมได้เข้าสู่ยุคที่กำกับดูแลอย่างเป็นระบบภายใต้กฎหมายและจารีตของการปกครอง การพยายามยึดโยงความหมายเดิมให้เข้ากับความจริงปรากฏให้เห็นได้ชัดในทุกบริบทของปรากฏการณ์ ทั้งระบบคิดแบบแผนปฏิบัติ และระบบคิดแบบวัฒนธรรมท้องถิ่น เหล่านี้ล้วนต้องถูกจัดให้อยู่ภายใต้แบบแผนของรัฐ เพื่อการควบคุมโดยง่ายและมีหลักมาตรฐานเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับรูปแบบการปกครอง

การพยายามผนวกกลืนของคตินาชาธิปไตยเองก็เป็นปัจจัยหนึ่งที่เข้าไปสร้างคำอธิบายใหม่แก่คติดั้งเดิม ทำให้เกิดข้อสังเกตถึงคำอธิบายชุดใหม่จากการผสมผสานจะออกมาในลักษณะใด หรือการผสมผสานวัฒนธรรมดังกล่าวสามารถกระทำได้อย่างลงตัวและก่อให้เกิดวัฒนธรรมต่อต้านชัดเจนหรือไม่ คำตอบของคำถามในการศึกษาครั้งนี้ยังชักจูงให้ผู้ศึกษาต้องเข้าถึงคติดั้งเดิมใดบ้าง ที่ระบบคตินาชาธิปไตยพยายามหิบบยกขึ้นมาเป็นเครื่องมือในการผสมผสานวัฒนธรรมว่าด้วยนาคาคติ

2. แนวคิดทฤษฎีเรื่อง วัฒนธรรมและการครอบงำทางวัฒนธรรมของ เรย์มอนด์ วิลเลียมส์

โดยทั่วไปแนวคิดพื้นฐานของมาร์กซิสต์นั้น ต้องการอธิบายและมองการดำรงของความขัดแย้งทางสังคม ผ่านการขูดรีดแรงงานจากชนชั้นผู้ผลิต แต่ให้ความสนใจต่อกิจกรรมอื่นๆทางวัฒนธรรม ที่เรียกว่า “โครงสร้างส่วนบน” (superstructure) โดยมีความหมายทั่วไป หมายถึง ความคิด ปรัชญา ค่านิยม อุดมการณ์ ซึ่งทั้งหมดก็คือกลไกของรัฐและโครงสร้างทางการเมืองทั้งหมดนั่นเอง โดยเฉพาะระบอบการเมืองและกฎหมาย (ซึ่งสร้างขึ้นจากรากฐานเศรษฐกิจหรือพลังการผลิตและความสัมพันธ์ทางการผลิต) กับ รูปการจิตสำนึกของสังคมหรือความสัมพันธ์ทางความคิด โดยโครงสร้างส่วนบนได้แบ่งกลไกอธิบายการครอบงำได้ 3 ปัจจัย คือ (1) ปัจจัยเชิงสถาบัน (legal and political forms) ซึ่งเป็นสิ่งที่สะท้อนความสัมพันธ์เชิงกำหนด ในรูปแบบกฎหมายและรูปแบบทางการเมือง (2) รูปแบบของจิตสำนึก (forms of consciousness) ซึ่งแสดงออกจากทัศนคติทางชนชั้น และ (3) ปฏิบัติการกิจกรรมทางการเมือง (process of activities) (Woodfin, 2004, p.34)

กระนั้นเอง ในทางทฤษฎีมาร์กซิสต์นั้นยังคงปรากฏปัญหาสำคัญถึงการอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างส่วนบนและโครงสร้างส่วนล่าง กล่าวคือ มาร์กซิสต์แบบแข็งทื่อ (Vulgar Marxism) จะอธิบายความสัมพันธ์ของทั้งสองส่วนไปในทิศทางเดียวกัน (Unilateral) ซึ่งจะหมายถึง การอธิบายที่มองว่าโครงสร้างทางเศรษฐกิจเป็นตัวกำหนดตำแหน่งแห่งที่ทางชนชั้นและกำหนดจิตสำนึกของมนุษย์ แต่วิลเลียมส์ได้ปฏิเสธการมองเช่นนั้นและพยายามแก้ต่างแก่ คาร์ล มาร์กซ์ ด้วยการยืนยันว่า ทฤษฎีมาร์กซิสต์ควรมองปัญหาการกำหนด (determination) ในลักษณะสองทิศทาง (bilateral) โดยเขาได้มองวัฒนธรรมในแบบที่เป็นพลวัตรและมีอิสระเชิงสัมพันธ์ (relative autonomy) กล่าวคือ วัฒนธรรมเปรียบเสมือนอากาศที่จะพัดลွှ่นไปตามวัตถุสิ่งของที่ห่อหุ้ม และไม่คงที่ตายตัว วิลเลียมส์พยายามเสนอว่า แท้จริงแล้วนั้นโครงสร้างตามแบบของมาร์กซ์ได้มีลักษณะเป็นการกำกับและสลบซึ่งกันและกัน (bilateral) ในช่องว่างของการไม่ถูกบีบอัดโดยชนชั้นและเศรษฐกิจ จึงก่อให้เกิดอิสระเชิงสัมพันธ์และถูกขยายในทางแนวคิดต่อยอดของตัวเอง (Williams, 1976, p.66)

นอกจากนี้ วิลเลียมส์ยังให้ความสำคัญแก่ “วัฒนธรรมทางเลือก” (alternative culture) และ “วัฒนธรรมต่อต้าน” (oppositional Culture) ในฐานะที่เป็นแบบแผนวัฒนธรรมของกลุ่มสังคมซึ่งมีความสัมพันธ์เชิงขัดแย้งกับกลุ่มสังคมที่พยายามสร้างและสถาปนา “วัฒนธรรมครอบงำ” (dominant culture) ดังนั้น การศึกษาวัฒนธรรมตามแนวของวิลเลียมส์ จึงสามารถแสดงให้เห็นถึงกระบวนการต่อสู้ แย่งชิงพื้นที่ทางวัฒนธรรม ของกลุ่มสังคมกลุ่มต่างๆ ได้อย่างสลับซับซ้อน (Williams, 1977, p.85 อ้างใน ชัยสรวิชฌวรรณ, 2537 หน้า 111)

ทั้งนี้ วิธีการมองอิสระเชิงสัมพันธ์เห็นได้จากการที่วิลเลียมส์ให้ความสำคัญแก่นิทัศน์ “วัฒนธรรม” ในการวิเคราะห์อำนาจในบริบททางวัฒนธรรมนั้นเขาได้ต่อยอดแนวคิดจากกรัมสกี โดยเน้นเรื่องอำนาจนำ หรือ hegemony เขามองว่าการอธิบายอย่างแข็งทื่อของกลุ่มมาร์กซิสต์เดิมนั้น ไม่ให้ความสำคัญกับสิ่งที่เรียกว่า “สามัญสำนึก” (Inglist, 1995 , p.203)

การอธิบายอำนาจนำแบบเดิมของกรัมสกี วิลเลียมส์ เห็นว่ากรัมสกีให้ความสำคัญแก่ชีวิตประจำวันและจิตสำนึกในชีวิตประจำวัน วิลเลียมส์จึงเสนอและขยายความต่อว่า การมองแบบมาร์กซิสต์ที่ผูกโยงกับโครงสร้างที่ตายตัวและสถิตนั้น เน้นความคิดในระดับที่แข็งตัวเป็นอุดมการณ์ มีความชัดเจน (articulate) ในการแสดงออก การพยายามอธิบายดังกล่าวเป็นการสร้างความหมายให้มนุษย์ในแบบที่ทุกคนมีจิตสำนึกที่ชัดเจนในตัว ประการนี้วิลเลียมส์ได้เห็นแย้งต่อว่า ในความเป็นจริง อุดมการณ์ (Ideology) นั้น ไม่ได้มีความชัดเจนอยู่ในตัว เพราะมนุษย์นั้น ตามทัศนะเพิ่มเติมของวิลเลียมส์ เขาได้ขยายต่อว่า จิตสำนึกในชีวิตจริงของมนุษย์นั้น ล้วนเต็มไปด้วยภาวะผสมผสาน (mixed) ภาวะการสับสน (confused) และ ภาวะไม่ชัดเจน (incomplete or inarticulate) วิธีคิดในชีวิตประจำวันของคนเราอาจจะไม่มีความชัดเจน อาจจะยังสับสนและอาจจะไม่สามารถอธิบายสิ่งต่างๆ อย่างเป็นระบบ (Williams, 1977 , p.85)

ดังนั้น Hegemony จึงปฏิเสธการวิเคราะห์จิตสำนึก (consciousness) ในระดับที่หมายถึงความคิด อันเป็นระบบและทางการ ทั้งนี้ยังให้ความสำคัญกับชีวิตประจำวันว่าในชีวิตนั้นยังเต็มไปด้วยภาวะคลุมเครือ และไม่ชัดเจน ด้วยเหตุนี้วิลเลียมส์จึงกล่าวว่า นี่คือการอุปการต่อการศึกษาวัฒนธรรม นอกจากนี้วิลเลียมส์ได้กล่าวถึง “โครงสร้างของความรู้สึก” (structure of feeling) ว่าหมายถึงความคิดและความรู้สึกในชีวิตประจำวันของมนุษย์ ซึ่งแฝงอยู่ในรูปที่เป็นหน่ออ่อน (embryonic stage) ที่ยังไม่ชัดเจนและเป็นระบบแต่เราสามารถศึกษากระบวนการก่อตัวของมันได้ (Williams, 1977, p.101) เขาจึงให้ความสำคัญกับการก่อรูปของความรู้สึกที่ไม่ชัดเจน ที่มันแฝงในร่างกายและกำหนดชีวิตประจำวัน เมื่อมาถึงตรงนี้เราจะพบว่าวิลเลียมส์ได้ยกระดับแนวคิดต่อจากกรัมซีขึ้นมาผ่านการขยาย โดยเน้นความสำคัญที่ว่า หากเราจะหาคำตอบว่าวัฒนธรรมนั้นกำกับและกำหนดมนุษย์อย่างลึกซึ้ง วัฒนธรรมกำหนดในชีวิตประจำวัน จิตสำนึกปกติ และความไม่ชัดเจน เราต้องมองที่อารมณ์ความรู้สึก และมิติโครงสร้างของความรู้สึก ในแง่หนึ่งจึงทำให้ทัศนะของเขาต่างจากมาร์กซิสต์และกรัมซี อาจจะกล่าวได้ว่าอุปการของเขาไม่ได้ลบล้างทฤษฎีเดิมแต่เป็นการขยายจากจุดที่เคยถูกสร้างไว้ก่อนหน้านี้

ในพลวัตรของประเพณีคัดสรร เราจะพบเห็นการปะทะประสานขององค์ประกอบทางวัฒนธรรมหลายส่วนได้แก่ องค์ประกอบทางวัฒนธรรมที่มีพลังครอบงำ (dominant) องค์ประกอบทางวัฒนธรรมเดิม (residual) องค์ประกอบวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นใหม่ (emergent) องค์ประกอบทางวัฒนธรรมทางเลือก (selective tradition) และทิศทางการปะทะประสานกันขององค์ประกอบเหล่านี้เช่น การผนวกกลืน การปฏิเสธ การกีดกัน และการแยกกันอยู่ เป็นต้น (Williams, 1977, p.148)

ในทัศนะของวิลเลียมส์ (Williams, 1976, p.31) ประเพณีคัดสรรทรงพลังมากในทางปฏิบัติ ในอันที่หยิบเอาค่านิยม ความหมาย เหตุการณ์ในอดีตมาสนับสนุนระเบียบสังคมในปัจจุบัน เพื่อที่จะให้ปัจจุบันสอดคล้องต่อเนื่องกับอดีตและความชอบธรรมที่จะดำเนินต่อไป ประเพณีคัดสรรจึงเป็นกระบวนการของการนิยาม บังคับทางสังคมและวัฒนธรรม ก่อให้เกิดการ “เลือกบางสิ่ง” และ “ตัดทิ้งบางอย่าง” (residual) สิ่งที่ถูกเลือกเข้ามาในสังคมจะสืบทอดใน “ธรรมเนียมหรือประเพณี” และการเป็น “การร่วมสมัย” ในที่สุด

3. ข้อมูลและวิธีการวิจัย (Research Methodology)

3.1 การเก็บรวบรวมข้อมูล (Data Collection)

การวิเคราะห์เชิงโครงสร้าง จะมุ่งวิเคราะห์ไปที่การขยายตัวด้านโครงสร้างพื้นฐานต่างๆ ภายในตัวพิธีกรรมและความหมายที่ถูกนิยามขึ้นมาใหม่ การวิจัยในส่วนนี้จะใช้การสัมภาษณ์เชิงลึกบุคคลากรที่เกี่ยวข้องและการศึกษาผ่านการวิจัยทบทวนเอกสารงานที่เกี่ยวข้อง ส่วนการวิเคราะห์ตีความ ผู้วิจัยทำการศึกษาประยุกต์ใช้วิธีการศึกษาเชิงชาติพันธุ์วรรณนาแบบหลายสนาม (multi-sited ethnography) เพื่อติดตามการทำงานประกอบกับการสัมภาษณ์

3.2 การวิเคราะห์ข้อมูล (Data Analysis)

การวิเคราะห์ผ่านแบบแผนการปฏิบัติในพิธีและวิเคราะห์จากตรรกะวิธีคิดของผู้คนที่เกี่ยวข้องกับคำชะโนด โดยสังเคราะห์ข้อมูลผ่านการสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วมร่วมด้วย เช่น กลุ่มชาวบ้านที่มาร่วมงานที่มีความแตกต่างด้านช่วงอายุและเพศ กลุ่มที่มาร่วมงานหรือคณะศรัทธาต่างถิ่นที่ไม่ได้อาศัยในภูมิลำเนาอุดรธานี หลังจากนั้นนำข้อมูลมาวิเคราะห์หาความหมายใหม่และการให้เหตุผลต่อการสร้างความหมายชุดใหม่ผ่านสัญญาในพิธีกรรมและการสัมภาษณ์วิธีคิดของผู้คนที่ร่วมเหตุการณ์

4. ผลการวิจัย (Findings/Results)

ในเรื่องเล่าและตำนานดั้งเดิมของท้องถิ่นอีสาน ตลอดจนเรื่องเล่าและตำนานของชาวบ้านโดยระแวกบ้านวังทองและชุมชนใกล้เคียงคำชะโนด ต่างเล่าในลักษณะเดียวกันก็คือ พ่อปู่ศรีสุทโธนาคาธิบดีและพญานาคตนอื่นๆ เป็นเจ้าบาดาลที่มีอิทธิฤทธิ์เชื่อมต่อกับพระอินทร์ และบันดาลฝนฟ้าให้ตกต้องตามฤดูกาล นาคจึงกลายเป็นสัญลักษณ์ของการให้น้ำและฝน การกำเนิดแม่น้ำ หนอง บึง และเมืองต่างๆ ในเขตลุ่มน้ำโขง ทั้งนี้ในตำนานสุวรรณโคฒคำ และอุรังคนิทาน ต่างก็กล่าวถึงการกำเนิดของแม่น้ำโขงเช่นกัน โดยเล่าว่า แม่น้ำโขงนั้นเกิดจากการคู้ควักแม่น้ำของพญานาค ในตำนานสุวรรณโคฒคำกล่าวว่า แม่น้ำโขงเกิดจากพญานาคชื่อศรีสัตตนาคน แต่ในอุรังคนิทานกล่าวว่าเป็นการกระทำของบรรดาพญานาคที่หนีมาจากหนองแส ซึ่งทำให้เกิดแม่น้ำสายอื่นๆ อีกหลายสาย และเป็นที่น่าสังเกตอีกว่า ตำนานที่กล่าวถึงกำเนิดของเมืองสำคัญส่วนใหญ่ในลุ่มน้ำโขง มักเกี่ยวข้องกับการบันดาลของพญานาคเป็นผู้เนรมิตสร้างบ้านแปลงเมืองแห่งนั้นขึ้นมา

งานศึกษาของพิเชฐ สายพันธ์ ได้ให้ทรรศนะเกี่ยวกับนาคในปรัมปราคิดว่า วรรณกรรมปรัมปราที่สำคัญที่กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่าง นาคกับกำเนิดและสิ้นสุดของบ้านเมืองในลุ่มน้ำโขงมีอยู่มากมาย ซึ่งมักเป็นวรรณกรรมในเอกสารเก่าแก่โบราณที่เรียกกันโดยทั่วไปว่า ตำนานหรือพงศาวดาร โดยมีเค้าโครงของเรื่องเป็นไปในทำนองเดียวกัน คือ กล่าวถึงกำเนิดของเมืองที่เกิดจากการบันดาลของพญานาค และในตอนท้ายเมืองเหล่านั้นก็ถูกทำลายลงด้วยอิทธิฤทธิ์ของพญานาคเช่นเดียวกัน วรรณกรรมปรัมปราเหล่านี้ได้แก่ ตำนานสุวรรณโคฒคำ ตำนานสิงหนวัติกุมาร อุรังคนิทานหรือตำนานพระธาตุพนม ตำนานเมืองหนองหานหลวงในพงศาวดารเมืองสกลนคร และนิทานเรื่องผาแดง-นางไอ่ เป็นต้น (พิเชฐ สายพันธ์, 2539 น.67)

ไม่เพียงแต่ในตำนานปรัมปราเท่านั้น พญานาคยังปรากฏในวิถีชีวิตของชาวอีสาน โดยในช่วงฤดูแล้งเกษตรกรยังพบประเพณีการแห่บุญบังไฟ คุณสมบัติของพิธีกรรมดังกล่าวเป็นการบอกกล่าวแก่พระยาแถนให้ทราบ ว่า ชาวบ้านเริ่มฤดูการเพาะปลูก ต้องการน้ำฝนเพื่อช่วยในการทำนาและประกอบเกษตรกรรมอื่นๆ ชาวอีสานจึงสร้างบังไฟรูปพญานาคขึ้นมาเพื่อขอฝน ดังนั้น นาคจึงกลายเป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์ การเคารพของต่อธรรมชาติ และเป็นความยิ่งใหญ่ในฐานะผู้ให้ ชาวอีสานจึงยกย่องว่า พญานาคเป็นเจ้าบาดาลเจ้ามหาชีวิตที่ควบคุมทรัพยากรและความเป็นอยู่ของชาวอีสานมาตั้งแต่อดีตกาล (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2536, หน้า 17)

จนกระทั่งกาลสมัยได้ล่วงพ้นมาถึงสมัยรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้มีการรื้อฟื้นธรรมเนียมโบราณราชประเพณีหลายอย่าง ตามนโยบายของรัฐบาลอนุรักษ์นิยมในยุคนั้น การกระเจายนโยบายของภาครัฐได้ส่งเสริมให้โบราณสถาน และแหล่งพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในท้องถิ่นทั่วทุกภูมิภาคได้มีส่วนร่วมและสำนึกในแบบการรวมศูนย์กลาง กล่าวคือ คติท้องถิ่นได้ถูกรัฐครอบงำผ่านแนวคิดทรัพยากรภายใต้การกำกับดูแลของรัฐเดี่ยว และภายใต้พระบรมโพธิสมภารของพระมหากษัตริย์ ซึ่งแม้ว่าแนวคิดการรวมศูนย์กลางอำนาจจะเกิดขึ้นในช่วงรัชสมัย ร.5 แล้ว กระนั้นเอง ในช่วงสมัยของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ แบบแผนดังกล่าวก็ถูกนำมาปรับใช้อีกครั้ง ลักษณะดังกล่าวทำให้วัฒนธรรมย่อยในชุมชน ทั้งประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ประเพณีท้องถิ่น ถูกดึงไปร่วมกับประวัติศาสตร์และตำนานกระแสหลัก จารีตและประเพณีท้องถิ่นก็กำหนดโดยปฏิทินทางวัฒนธรรมของส่วนกลาง การสร้างความชอบธรรมของรัฐ ประการหนึ่งได้ทำลายจินตนาการท้องถิ่น และในบางส่วนถูกดึงไปสนับสนุนเรื่องราวกระแสหลัก และทั้งนี้การสถาปนาพระพุทธศาสนาในพื้นที่ความเชื่อดั้งเดิม ทำให้ความเชื่อเรื่องผิวนิยามต่างๆ ก็ถูกทำให้กลายเป็นพื้นที่วัดและศาสนสถานที่อยู่ภายใต้รัฐ

งานศึกษาของ อนุชิต สิงห์สุวรรณ เรื่อง จาก “เจ้าปู่” ถึง “พญาศรีสุทโธโฬธสัตว์” : การปรับเปลี่ยนจักรวาลคติในความเชื่อเรื่องพญานาคของผู้คนคำชะโนด โดยงานศึกษาต้องการแสดงถึงการเปลี่ยนแปลงแนวคิดเรื่องจักรวาลคติของชุมชนบริเวณคำชะโนด โดยงานได้อธิบายช่วงเวลาของผู้คนที่มีผลต่อการสร้างความหมายเรื่องพญานาค โดยแบ่งว่า ช่วงแรกชาวบ้านจะวางสถานะพญาศรีสุทโธเป็น “เจ้าปู่” ซึ่งเป็นผีบรรพบุรุษให้กำเนิดชีวิต ส่วนช่วงเวลาที่สอง ได้มีการวางซ้อนทับของพุทธศาสนา จึงมีการวางบทบาทพญาศรีสุทโธในรูปของ “พระโฬธสัตว์”

การเปลี่ยนสถานะจากเดิมมาเป็นส่วนหนึ่งพระพุทธศาสนา ก็มีลักษณะของการเปลี่ยน “ผี” ให้กลายเป็น “พุทธ” อันเป็นสัญลักษณ์ที่ควบคุมและกำกับได้ง่ายจากรัฐและหน่วยงานทางกฎหมาย การทำให้ “นาค” กลายเป็นความเชื่อกระแสหลัก ได้แสดงถึง “การทำให้เป็น” หรือ “การผนวกกลืน” ผ่านระบบความคิดตลอดจนการนำปรัมปราคติพื้นบ้านผูกโยงกับการเป็นชาดกนอกนิบาต และการสถาปนาพญาศรีสุทโธให้กลายเป็นพระโฬธสัตว์ในพระพุทธศาสนา จึงเป็นการยึดอำนาจตีความพระพุทธศาสนาของประเทศไทย และทำให้ “นาค” กลายเป็นสถานะรองของความเชื่อหลัก สะท้อนให้เห็นถึงวิธีการครอบงำทางวัฒนธรรม ผ่านระบบศาสนาหลัก และบ่งชี้ชัดถึงการยึดถือทางวัฒนธรรมที่มีมาทุกยุคสมัย

ด้วยเหตุนี้เอง คติความเชื่อดั้งเดิมในแต่ละท้องถิ่นที่รวมไปถึงนาคาคติของชาวอีสาน ถูกผนวกกลืนให้กลายเป็น “วัฒนธรรมภายใต้อุดมการณ์และกลไกของรัฐ” ซึ่งนักวิชาการสายมาร์กซิสต์ของไทยอย่าง กาญจนา แก้วเทพ ได้หยิบยกมโนทัศน์ “ประเพณีทางเลือก” (selective tradition) เธอได้เสนอการวิเคราะห์สังคมไทยด้วยมโนทัศน์เกี่ยวกับประเพณีทางเลือกว่า “...ในแต่ละยุคสมัย กลุ่มผู้มีอำนาจในสังคมซึ่งทำการผูกขาดประเพณีในการเลือก จะนำอุดมการณ์อะไรมาผสมกับอุดมการณ์อะไร ให้กลายเป็นอุดมการณ์หลักในยุคสมัยของตน” (กาญจนา แก้วเทพ, 2530 น.298 อ้างใน ชัยสระ ฆะวรรณ, 2537 น.28) ซึ่งแนวคิดดังกล่าว

ได้สอดคล้องกับแนวคิดของเรย์มอนด์ วิลเลียมส์ ว่าด้วยพลังการผลิต (Productive Force) ซึ่งเป็นผู้คิดค้นทฤษฎีที่ผู้ศึกษาเลือกใช้ในการเขียนวิทยานิพนธ์และบทความฉบับนี้

4.1. นาคาคติดั้งเดิมกับการค่อยกลายสภาพสู่คติใหม่

หากจะศึกษาพลังของการผลิต ผ่านประเพณีทางเลือกในพื้นที่คำชะโนดนั้น จะต้องกลับไปมองรากฐานของวัฒนธรรมดั้งเดิมของท้องถิ่นที่เกี่ยวกับนาคาคติ ผ่านคำบอกเล่าของชาวบ้านและผู้คนในท้องถิ่นอีสาน การให้คำสัมภาษณ์ของผู้สูงอายุส่วนใหญ่ยังคงเชื่อว่า พญานาคเป็นผู้บันดาลความอุดมสมบูรณ์ของการเพาะปลูกและยังคงคตินี้ดั้งเดิมของการบูชาพญานาคสำหรับฝนฟ้าและชีวิตทั่วไป เช่น จากการศึกษาของพิเชษฐ์ สายพันธุ์ พบว่า การใช้คตินาคประกอบพิธีปลุกเรื้อนจะต้องเลือกไม้ที่มีลักษณะเรียวยาวคล้ายหางนาค ดังคำกล่าวที่ว่า “งายาวฮือคือหางนาค” เพื่อความเป็นสิริมงคลแก่บ้านเรือน นอกจากนี้ยังมีพิธีกรรมที่ใช้สัญญาของพญานาค คือ ในงานบุญฮุดฮุด ที่นิยมกระทำในช่วงสงกรานต์ หรือ บุญเดือน ๕ โดยจะสร้างน้ำพระพุทธรูปผ่านฮางฮุด หรือ รานรดน้ำที่สลักมาจากไม้เป็นรูปพญานาค ทั้งนี้รานรดน้ำรูปพญานาคยังเชื่อว่าเป็นการให้อำนาจแก่ผู้ที่เข้าร่วมพิธี เพราะน้ำมีลักษณะชุ่มเย็นและเป็นสื่อของความสงบ (พิเชษฐ์ สายพันธุ์, 2539 น.50-58) และจากการสัมภาษณ์คนในชุมชนวังทอง ได้เล่าถึงการยึดคตินี้ดั้งเดิมที่ว่า การทำบังไฟพญานาคจะต้องถือตามนิทานพื้นบ้านเรื่องผาแดงนางไอ่ และพญาคันคาก โดยเฉพาะเรื่องพญาคันคากที่เล่าถึงพญานาคนำทางฝูงสัตว์ขึ้นไปรบพญาแถน ทำให้ฝนตกลงมาทุกปี โดยผู้คนส่วนมากที่เป็นผู้สูงอายุและชาวบ้านทั่วไปยังคงเชื่อว่าการกระทำที่รักษาขนบของพญานาคดั้งเดิมจะช่วยให้ชีวิตราบรื่น การเกษตรไม่ติดขัดเรื่องน้ำและสภาพอากาศ ทั้งนี้การรักษา “ฮึดฮอยเดิม” ก็ยังส่งผลให้โซคลาภของพวกเขาก็ด้วย

รูปแบบของการออกแบบโครงสร้างทางสังคมที่มาจากตัวพญานาคนั้น มิได้มาแค่การเพาะปลูกและฝนฟ้าแต่เพียงอย่างเดียว นาคาคติยังส่งต่อเป็นระบบความเชื่อแบบมาตุพงศ์ การสืบสายเลือดผ่านญาติฝั่งมารดา เพราะเชื่อว่าชาวอีสานล้วนมีจุดกำเนิดมาจากแม่น้ำโขงและพญานาค ทั้งนี้การคลี่คลายร่องรอยความคิดเรื่องพญานาคจำแนกออกเป็นความเชื่อกับโลกและ จักรวาล ความเชื่อเรื่องพญานาค ความเชื่อเรื่องผีสงเทวดา และการแสดงออกของความเชื่อในรูปแบบของพิธีกรรม จากการประมวลความรู้และบูรณาการทางความคิดพบว่า พญานาคมักปรากฏอยู่ใน "ลัทธิความอุดมสมบูรณ์" ของสังคมวัฒนธรรมอีสาน ถูกผสมผสานความเชื่อดั้งเดิมและความเชื่อทางพุทธศาสนาในเรื่องสวรรค์และนรก นอกจากนี้ยังพบว่า ระบบสัญลักษณ์ของพิธีกรรมมีความหมายที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ที่มนุษย์มีต่ออำนาจเหนือธรรมชาติอีกด้วย(พิเชษฐ์ สายพันธุ์, 2539 น. 63-80)

แต่หากวิเคราะห์จากคำสัมภาษณ์ของผู้คนในยุคหลัง เรายังพบแนวคิดแบบเดิมอยู่บ้าง ส่วนใหญ่จะเชื่อว่า การที่ฝนตกต้องตามฤดูกาล เป็นเพราะพญานาคได้ให้บารมีแก่พระเจ้าแผ่นดิน เป็นผู้บำบัดทุกข์และบำรุงสุขแก่ราษฎรทั้งหลาย ความเชื่อภายหลังจึงเป็นในลักษณะของ การผนวกอำนาจของสองสิ่งรวมกันในทางความเชื่อ คือ นาคเป็นผู้สร้างความชอบธรรมทางอำนาจปาฏิหาริย์แก่พระเจ้าแผ่นดิน ส่วนพระเจ้าแผ่นดินจะทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจต่างๆ เพื่อความสมบูรณ์ของการเพาะปลูกและการจัดการน้ำ ซึ่งแนวคิด

ดังกล่าวสะท้อนออกมาในรูปแบบของการจัดการผ่านเกษตรทฤษฎีใหม่และเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 และแนวคิดดังกล่าวยังส่งต่อมายังกลุ่มชนรุ่นหลังในช่วงรัชสมัยของรัชกาลปัจจุบันด้วย

การเข้ามาของคติจักรพรรดิราชและคตราชาธิปไตย ที่มักจะมาพร้อมกันกับคตพุทธและฮินดู และความต้องการของรัฐที่พยายามควบคุมปัจจัยทางความคิดของผู้คน ในฐานะอำนาจนำจึงกระทำการสร้างความศักดิ์สิทธิ์เหนือคตท้องถิ่น ในลักษณะความเชื่อเรื่องพญานาค มีการสถาปนาความศักดิ์สิทธิ์ที่ยังรักษาคตดั้งเดิมของท้องถิ่นไว้ ด้วยการอิงความศักดิ์สิทธิ์ของสถาบันเข้ากับความศักดิ์สิทธิ์ของเทพเจ้าผู้บันดาลฟ้าฝน ในลักษณะของผู้รับอำนาจจากเทพต่อการดูแลและเป็นผู้ปกครองแผ่นดิน ดังนั้นคตความอุดมสมบูรณ์จึงถูกอิงกับพระมหากษัตริย์ที่มีต่อผสกนิกร ทั้งในรูปแบบของโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริและพระราชดำริของในหลวง

แม้ว่าในปัจจุบันชาวบ้านในอีสานยังคงประกอบพิธีกรรมแห่บั้งไฟและพิธีกรรมย่อยอื่นๆแบบดั้งเดิมที่เกี่ยวข้องกับการเกษตร แต่ก็ไม่ใช่ทั้งคตของราชาธิปไตยว่าด้วย “นาข้าวบนผืนแผ่นดินทอง” เพราะทุกการประกอบพิธีกรรมหรือการจัดขบวน มักมีการสอดแทรกราชาธิปไตยเข้าไปเสมอ และในยามที่เกิดภาวะภัยแล้งหรือขาดน้ำในฤดูการเกษตร ก็มักจะถูกช่วยเหลือจากโครงการฝนหลวงและฝายชะลอน้ำอันเนื่องมาจากพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว แทนคตขอฝนจากพระยาแถน และพญานาค ดังนั้นประเพณีขอฝนจึงไม่ได้มีนัยยะของการสื่อสารต่อเทพเทวดาตามคตดั้งเดิมอย่างเดียว แต่ยังเป็นการผนวกพระราชอำนาจและพระมหากษัตริย์ของพระมหากษัตริย์ไว้ด้วย

คตดั้งเดิมของการจัดสรรทรัพยากรและที่ดินในยุคหลัง พญานาคจึงในฐานะผู้รับใช้โองการและผู้สนับสนุนพระมหากษัตริย์ในการอำนวยฟ้าฝน ที่ดินทำกินและการจัดสรรแหล่งน้ำ ล้วนอยู่ภายใต้โครงการและกฎหมายที่ดูแลกำกับโดยรัฐ คตการจัดสรรผ่านระบบผีจึงเป็นเพียงมายาคติที่ชาวอีสานยังคงหยิบยกมาอธิบายและเลือกใช้บ้างเวลา แต่นั่นก็ทดแทนคตดั้งเดิมที่พวกเขาโหยหาอยู่บ้าง เพราะทุกการเลือกสรรของพิธีกรรมดั้งเดิม ย่อมมีการเสนอพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ทุกครั้ง ฐานความเชื่อเดิมจึงยังคงสภาพอยู่และดำเนินต่อไปตามแบบแผน แต่มีการทดแทนสื่อกลางของอำนาจนั่นเอง

ลักษณะของการผนวกกลืนดังกล่าว ทำให้เกิดวัฒนธรรมย่อยออกมาในลักษณะสวนกลับกับคตที่มาจากส่วนกลาง การสวนกลับดังกล่าวไม่ได้แสดงออกผ่านการต่อต้านหรือขัดแย้ง แต่เป็นการแสดงความเคารพต่อคตดั้งเดิม โดยเชื่อว่า พญานาคมีสถานะเป็นเทพเจ้าที่มีอิทธิฤทธิ์ในการควบคุมทุกอย่างในแผ่นดิน ที่เกี่ยวกับน้ำและสภาพอากาศ สิ่งใดก็แล้วล้วนต้องพึ่งพิงอำนาจบารมีของพญานาค ประการนี้เองจึงทำให้เกิดแนวคิดต่อต้านกลุ่มคนที่ยังเชื่อตามคตดั้งเดิม โดยการกล่าวหาว่าเป็นกลุ่มคนที่มั่งาย กล่าวคือ การสักการะพญานาคตามคตดั้งเดิม มักเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมนอกจารีต ยังติดกับดักความโลภและหลงในกิเลส ตัณหา เพราะนาคาคติแบบดั้งเดิมนั้น มาจากความเชื่อแบบไสยศาสตร์ มนต์ดำ เป็นสิ่งลึกลับและเป็นของต้องห้าม ในลักษณะนี้การยกตัวอย่างกลุ่มคนที่ปฏิบัติต่อคตดั้งเดิม จึงถูกนำเสนอในรูปแบบ แม่มดหมอผี ที่มีผู้เคารพแบบ

งมฉาย เกี่ยวโยงกับหอยและเสียงไซโครวงวล ซึ่งเป็นการพนันและความโลภในทรัพย์สินสมบัติ ในแง่นี้ได้ขัดต่อหลักของพระพุทธศาสนา และกฎหมายของรัฐ ซึ่งในตัวพระพุทธศาสนาเองก็เป็นเครื่องมือที่รัฐพยายามนิยามเหนือความเชื่อท้องถิ่น เพื่อการจัดการที่ง่ายและเข้าถึงผ่านตัวกฎหมายและกฎทางศีลธรรม ดังนั้น พิธีกรรมดั้งเดิมโดยลอบกระทำแบบลับสายตาของรัฐและคนทั่วไป จึงถูกมองว่าผิดกฎหมาย งมฉาย และน่ากลัวนั่นเอง และเพื่อไม่ให้คาคติเต็มไปด้วยมนตราแห่งบาปและลึกลับ พญานาคจึงถูกนำเข้าไปในคติของพุทธ ซึ่งในแง่นี้มีมาตั้งแต่อดีตแล้ว แต่ยังทำการทำซ้ำในกาลปัจจุบันเพื่อให้การเข้าถึงของรัฐและสังคมได้เฝ้ามองได้สะดวกขึ้น นาคจึงถูกลดสถานะเป็นเพียงผู้ปกป้องรักษาเขตชั้นทศมาของวัด และผู้สนับสนุนอำนาจแก่พระมหากษัตริย์ในการบันดาลฟ้าฝนนั่นเอง

จะเห็นได้ว่า มิติหนึ่งของอำนาจนำที่หยาบยววัฒนธรรมเก่ามาผนวก คือ ความคาดหวังและปฏิบัติการสัมพันธ์กันในแง่ที่ ความคาดหวังหรือนัยหนึ่งคือ การให้ความหมาย การนิยามสิ่งต่างๆ ซึ่งไม่ใช่การนิยามเชิงนามธรรม หากแต่เป็นการนิยามเชิงปฏิบัติ (Practical Definition) หมายความว่า สิ่งต่างๆ ที่บุคคลเรียนรู้ผ่านสถาบันทางสังคม คือ เนื้อหาที่ถ่ายทอดอย่างตั้งใจให้บุคคลเห็นบางอย่างและเรียนรู้บางสิ่ง และบังคับให้ผู้คนปฏิบัติตามสิ่งที่รู้เห็นสิ่งนั้นนั่นเอง (Williams, 1977 , p.87)

4.2. พระเจ้าแผ่นดิน – พระเจ้าแผ่นน้ำ: การสนับสนุนซึ่งกันและกันของอำนาจ

พระราชพิธีบรมราชาภิเษกของพระมหากษัตริย์ไทย เป็นพระราชพิธีที่ พระมหากษัตริย์ไทย ได้รับการสถาปนาอย่างเป็นทางการด้วยการถวายน้ำอภิเษกและการสวมพระมหาพิชัยมงกุฎ โดยพระราชพิธีบรมราชาภิเษกในรัชกาลที่ ๑๐ เป็นพระราชพิธีบรมราชาภิเษก สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมหาวชิราลงกรณ บดินทรเทพยวรางกูร ขึ้นเป็น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว อย่างสมบูรณ์ตามโบราณราชประเพณี และได้จัดให้มีการเตรียมน้ำเพื่อใช้ประกอบพระราชพิธีผ่านพิธีพลีกรรมน้ำจากทั่วทุกสารทิศในราชอาณาจักรไทย โดยน้ำที่ดักขึ้นมานั้นจะถูกปลุกเสกให้เป็นน้ำสำหรับอภิเษกและน้ำมูรธาภิเษกตามโบราณราชประเพณี ทั้งนี้ทางสำนักพระราชวังได้มอบหมายให้กระทรวงมหาดไทยเป็นผู้รับผิดชอบ กระจายความรับผิดชอบไปยังหน่วยงานราชการประจำจังหวัดของแต่ละจังหวัด โดยผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นประธานในพิธีพลีกรรมน้ำ

คำชะโนด คือ แหล่งน้ำศักดิ์สิทธิ์ที่ทาง จ.อุดรธานี ได้เลือกให้เป็นสถานที่ประกอบพิธีพลีกรรมน้ำ พิธีดังกล่าวถูกจัดขึ้นภายใต้ขอบเขตของสำนักพระราชวัง จึงทำให้เกิดการนิยามความหมายของพญานาคที่ต่างไปจากคติเดิม โดยเริ่มจากผู้เข้าร่วมพิธีส่วนใหญ่เป็นข้าราชการจากจังหวัดอุดรธานี และข้าราชการท้องถิ่น ที่แต่งชุดปกติขาวให้เข้ากับพิธีของรัฐ บทบาทและหน้าที่ของบรรดาข้าราชการคือ บทบาทที่เข้าถึงและเข้าถึงพิธีมากกว่าประชาชนทั่วไป มีการแบ่งพื้นที่สำหรับผู้เข้าร่วมพิธีแบบทางการและแบบไม่เป็นทางการ และในช่วงของการประกอบพิธีกรรมจะใช้พิธีพราหมณ์เป็นหลักในการร่ายเืองการและขอขมาต่อเทวดาอารักษ์ ตลอดจนขอจากพ่อปู่ศรีสุทโธด้วย

ผู้ศึกษาได้สัมภาษณ์ นายประเสริฐ(นามสมมติ) ผู้ร่วมพิธี ซึ่งตนได้บอกกับผู้ศึกษาว่าเป็น ผู้ทรงศีลที่มีลักษณะเป็น ตนบุญหรือลูกบุญ มีความเชื่อว่าตนเป็นสายญาณที่สามารถติดต่อสื่อสารกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในวัง

คำชะโนดได้ นายประเสริฐบอกกับนักศึกษาว่า ทุกพระราชพิธีจากวังหลวง หากมีความจำเป็นต้องใช้น้ำ จะต้องเลือกน้ำจากบ่อคำชะโนด เพราะ บ่อนี้มีความสำคัญต่างจากบ่ออื่นๆ เพราะเป็น สถานที่ที่พระมหากษัตริย์ประกายโลกเป็นบ่อที่เป็นช่องทางติดต่อระหว่างโลกบาดาล โลกมนุษย์ และโลกสวรรค์ ซึ่งพระอินทร์เป็นผู้เสกสร้างขึ้นตามความประสงค์ และมอบหมายให้พ่อบุศรีสุทโธเป็นผู้ปกป้องรักษา ให้น้ำและฟ้าฝนแก่ผู้คนในระแวก น้ำจากบ่อคำชะโนดจึงศักดิ์สิทธิ์ และมีฤทธิ์เดชมาก ทั้งนี้ นายประเสริฐยังเล่าต่อว่า

“แต่ก่อน คนในวังจะมาเอาน้ำไปใช้ในพิธีหลวง สุกเท่าไรน้ำก็ไม่แห้ง เพราะ น้ำที่นี้จะพร่องไม่ได้ พอ น้ำพร่องลงไปนิดนึง ปรากฏว่าต้นชะโนดล้ม ทางวังจึงทำพิธีขอมา แต่ต้นชะโนดที่ล้มก็รู้สึกนึกเสียดายอะไร เพราะถือว่าพ่อบุท่านทำเพื่อพระเจ้าแผ่นดิน พระเจ้าแผ่นดินเป็นเจ้าแห่งพื้นพิภพ ท่านขออะไรต้องได้ พ่อบุก็ต้องให้” (นายประเสริฐ(นามสมมติ) สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 7 เมษายน 2562)

แนวคิดของนายประเสริฐ (นามสมมติ) สะท้อนให้เรามองเห็นว่า พื้นที่คำชะโนดเป็นเสมือนฐานรองรับพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์และอำนาจความยิ่งใหญ่ในฐานะ “พระเจ้าแผ่นดิน” ผู้มีอาญาสิทธิ์เหนือทรัพยากรในอาณาจักร พญานาคที่เป็นตัวแทนของความยิ่งใหญ่แห่งบาดาล เป็นผู้ถวายพลังอำนาจของตนและสนับสนุนการขึ้นครองราชย์โดยชอบธรรมของพระมหากษัตริย์ ทั้งนี้บางส่วนยังมีความเห็นว่า แหล่งน้ำคำชะโนดหลังจากพิธีปลีกรรม จะศักดิ์สิทธิ์เพิ่มมากขึ้น เพราะ สถาบันหลักของชาติได้เล็งเห็นความสำคัญของบ่อน้ำนี้นั้นหมายความว่า ขอบเขตของความศักดิ์สิทธิ์และอิทธิฤทธิ์ของบ่อก็ขึ้นตรงกับการให้ความสำคัญของพระมหากษัตริย์นั่นเอง และน้ำจึงกลายเป็นของสำคัญในพิธีกรรม เพราะน้ำสัมพันธ์กับพืชผลและชีวิต ทั้งนี้ น้ำจากแหล่งน้ำต่างๆ จึงมีความหมายในฐานะการควบคุมและผนวกอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง (centralization) ดังนั้น น้ำในรัฐสมัยใหม่คือสัญลักษณ์ของการแผ่ขยายของบุญบารมีกษัตริย์และพระมหากษัตริย์คุณที่ยกระดับความสำคัญต่อพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในแต่ละภูมิภาค

ในขณะเดียวกัน ชาวบ้านกลุ่มหนึ่งได้มองว่า การปลีกรรมน้ำที่บ่อคำชะโนด เป็นการพึ่งพาบารมีของพ่อบุศรีสุทโธ เพราะ สายบุญของพ่อบุ นั้น มีอิทธิพลกล้า เป็นการถ่ายโอนพลังงานและอำนาจผ่านน้ำเข้าไปในพระราชพิธีสงฆ์ ประการนี้ทำให้พระมหากษัตริย์เป็นผู้ “พึ่งบุญบารมี” ความคิดดังกล่าวสะท้อนให้เห็นตรรกะวิธีคิดว่าด้วย พญานาคมิได้เป็นสถานะรองพิธี แต่เป็นสถานที่เทียบเคียงพระมหากษัตริย์ จึงมีอิทธิในการถ่ายโอนความศักดิ์สิทธิ์นี้

การพึ่งพาบารมีของพระมหากษัตริย์และพญานาคในคำชะโนดจึงมีลักษณะเป็นการถ่ายโอนอำนาจซึ่งกันและกัน หากพิจารณาตามคติพราหมณ์ฮินดูโบราณจะพบว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคเป็นการบูชาบันลือสูง ซึ่งเป็นความเชื่อที่มีมาแต่อดีตทั่วโลก ความเชื่อเรื่อง “นาค” มาจากอินเดียเช่นเดียวกับคติเทวราชาที่ผู้มีอำนาจรับเข้ามาใช้ในการปกครองประเทศไทยตั้งแต่ในอดีต คติความเชื่อของพญานาคซึ่งไทยรับมาจากอินเดียร่วมกับความเคารพนับถือที่ปรากฏในท้องถิ่นเดิม น่าจะเป็นส่วนสำคัญที่ “งู” หรือ “งูใหญ่ (พญานาค)” ได้รับความสำคัญ กลายเป็นสัตว์ที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับเทพเจ้าสำคัญของอินเดีย ทั้งพระวิษณุ (พระนารายณ์) และพระศิวะ (สุรศักดิ์ ทอง, 2553, หน้า 54) หากตีความตามคติความเชื่อนี้เราจะพบว่าในอดีต การต่อสู้กันระหว่าง

ความเชื่อท้องถิ่นที่นับถือ กับความเชื่อเรื่องเทพเจ้าซึ่งน่าจะเป็นความเชื่ออื่นที่เข้ามาในพื้นที่ มีการแข่งขันต่อรองกัน จนกระทั่งเกิดการปรองดอง ผสมผสานให้อยู่รวมกันได้ ดังพระวิษณุมีอนันตนาคราชเป็นแท่นบรรทม พระศิวะมีงูพันอยู่ที่พระคอ แต่เมื่อความเชื่อในศาสนาฮินดูเรื่อง”ตรีมูรติ” มีอิทธิพลมากขึ้นในอินเดีย กษัตริย์ซึ่งเป็นบรรณะปกครองในอินเดียก็ได้รับการสถาปนาให้เป็นอวตารของพระวิษณุ กษัตริย์จึงถูกยกย่องให้มีสถานะเป็นเทพเจ้าสูงสุดที่ปรากฏตัวอยู่ในแผ่นดิน เช่นเดียวกับความเชื่อที่รับเข้ามาใช้ในประเทศไทย โดยเชื่อว่าพระมหากษัตริย์เป็นอวตารของพระวิษณุ หรือพระนารายณ์ เมื่อเชื่อว่าเทพเจ้าเป็นผู้ยิ่งใหญ่สูงสุดเหนือโลกและจักรวาล ตามลัทธิไวษณพนิกาย พระวิษณุจึงเป็นผู้ยิ่งใหญ่ที่สุดเหนือโลกและจักรวาล รวมทั้งเป็นผู้สร้าง ปกป้องคุ้มครองและทำลายโลกและจักรวาล (สุรศักดิ์ ทอง, 2553, หน้า 59)

ดังนั้นหากมองคติความเชื่อเรื่องพญานาคและเทวราชาที่กำเนิดขึ้นในอินเดีย สถานะของพญานาคในภาพกว้างจึงน่าจะเป็นได้ ๒ แบบ คือ ผู้มีอำนาจและความสำคัญเทียบเท่ากับเทพเจ้า หรือตามความเชื่อที่ว่าพระวิษณุเป็นผู้สร้างโลกและจักรวาล พญานาคจะเป็นเพียงเทพผู้มีหน้าที่ดูแลบาดาลหรือพื้นน้ำ และเป็นแท่นบรรทมของพระวิษณุ เป็นผู้สนับสนุนพระวิษณุ

พุทธศาสนาซึ่งกำเนิดในอินเดียเองก็มีหลักคำสอนที่เป็นประชาธิปไตย สรรพสิ่งเท่าเทียมกันแตกต่างกันที่การกระทำ พญานาคจึงได้รับการยกย่องในฐานะของผู้ปกป้องคุ้มครองพระพุทธเจ้าและพระพุทธศาสนา ดังเห็นได้จากพระพุทธรูปปางนาคปรก ในประเด็นดังกล่าวนี้จึงน่าจะเป็นความปรองดองที่เกิดขึ้นระหว่างลัทธิบูชาและพระพุทธรูปที่เกิดขึ้นในอินเดียเช่นเดียวกัน

ความเชื่อเรื่องพญานาคที่คำชะโนดเป็นความเชื่อที่ ผสมรวมกับความเชื่อในศาสนาฮินดูและศาสนาพุทธที่เข้าไปผสมผสานกัน ซึ่งความเชื่อดังกล่าวอยู่ในดินแดนที่ต่อมาถูกปกครองด้วยการปกครองแบบเทวราชา ก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครองในสมัยรัชกาลที่ ๗ และความเชื่อดังกล่าวยังได้รับการสืบทอดต่อมาในสมัยที่ประเทศไทยเป็นประชาธิปไตยซึ่งทุกคนเท่าเทียมกัน แต่ในสังคมไทยยังมี “พระมหากษัตริย์” และความเชื่อเรื่องเทวราชายังได้รับการสืบทอดเรื่อยมา (ส.ศิริรักษ์, 2536, หน้า 46) ในประเด็นนี้หากมองในแง่พื้นที่ลัทธิความเชื่อเรื่องเทวราชาน่าจะมีอิทธิพลอย่างมากครอบคลุมทั่วประเทศของไทย โดยเฉพาะในอดีตตั้งแต่ประเทศไทยรับลัทธิเทวราชามาจากเขมร พระมหากษัตริย์ทรงเป็นเทวราชาเป็นเจ้าแผ่นดินตามความเชื่อที่สืบทอดมา หลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครองช่วงรัชกาลที่ ๗ – รัชกาลที่ ๙ ความคิดเรื่องเทวราชายังคงได้รับการสืบทอดเรื่อยมา หากแต่สภาพการปกครองที่เปลี่ยนไปทำให้พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์น้อยลง ประกอบกับเทคโนโลยีที่ก้าวหน้าทำให้คนมีความเชื่อเรื่องสิ่งเหนือธรรมชาติต่างๆ น้อยลง หากแต่ความเชื่อเรื่องพญานาคในดินแดนภาคอีสานซึ่งถือเป็นตำนานอธิบายพื้นที่และความเป็นตัวตนในท้องถิ่นยังคงอยู่ในสังคม เมื่อพระมหากษัตริย์มีบทบาทและอำนาจน้อยลง พญานาคที่คำชะโนดซึ่งได้รับความเชื่อถืออย่างต่อเนื่องจึงยังคงมีบทบาท และมีความสำคัญในฐานะเครื่องยึดเหนี่ยวทางจิตใจมากขึ้นเรื่อยๆ โดยเฉพาะการเป็นเทพเจ้าที่บันดาลให้เกิดน้ำ ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญในการเกษตร เพราะดินแดนภาคอีสานของ

ไทยในอดีตเป็นพื้นที่แห่งแล้งกันดารมาก การประกอบพิธีกรรมต่างๆ เพื่อให้ฝนตกจึงเป็นสิ่งสำคัญซึ่งเป็นที่พึงพอใจของประชาชน พญานาคจึงมีบทบาทและความสำคัญอย่างยิ่ง

หากแต่เมื่อรัชกาลที่ ๙ ส่งคิดค้นฝนเทียมขึ้น ร่วมกับการจัดการโครงการพระราชดำริมากมายที่ช่วยให้ฝนตก ประชาชนในภาคอีสานมีน้ำอุดมสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ประชาชนชาวไทยซาบซึ้งถึงพระราชกรณียกิจในการประทานน้ำและความอุดมสมบูรณ์แก่ประชาชน โดยทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจอย่างต่อเนื่องตลอดพระชนม์ชีพของพระองค์ ด้วยเทคโนโลยีและด้วยพระมหากรุณาธิคุณ ประกอบกับทศพิธราชธรรมทำให้คนไทยเชื่อว่าพระองค์เป็นพระวิษณุอย่างแท้จริง การประจักษ์ในความจริงข้อนี้ทำให้ “ราชาธิปไตย” กลักลับกลายเป็น “เทวราชา” อีกครั้ง โดยที่พระองค์ยังคงเป็น “ราชา” ผู้จัดการแผ่นดินทางการเกษตรให้กับประชาชนตามคำอธิบายคำว่า “ราชา” ในศาสนาพุทธ และเป็น “เทวราชา” ผู้มีพระอำนาจและบารมีที่ประชาชนยกย่องสูงสุด รัชกาลที่ ๙ จึงเป็นเทวราชาผู้ยิ่งใหญ่ในแผ่นดินที่ประทานน้ำฝนได้จริง เหนือกว่าความเชื่อที่มีอาจพิสุจน์ได้ของพญานาค รากฐานความคิดดังกล่าวจึงถูกใช้สืบเนื่องมาจวบถึงรัชกาลที่ ๑๐ การทำพิธีพลีกรรมน้ำศักดิ์สิทธิ์ในรัชกาลที่ ๑๐ เป็นพิธีที่ปฏิบัติตามการขึ้นครองราชย์ของกษัตริย์ในศาสนาฮินดู ซึ่งเป็นเครื่องมือที่แสดงให้เห็นการอ่อนน้อมยอมอยู่ใต้พระบารมีของรัชกาลที่ ๑๐

เมื่อมาถึงตรงนี้เราจะพบว่า ประเพณีของการเลือกเป็นเครื่องมือในการรวบรวมอันทรงพลังที่สุดในการปฏิบัติ ในแง่ที่มันถูกเลือกสรรอย่างตั้งใจ ในอันที่จะหยิบยกเอาค่านิยม ความหมาย เหตุการณ์ในอดีตมาสนับสนุนเหตุการณ์ในปัจจุบัน เพื่อทำให้ปัจจุบันสอดคล้องต่อเนื่องกับแบบแผนของอดีตให้มีความชอบธรรมเรื่อยไป ประเพณีของการเลือกจึงเป็นกระบวนการของการนิยาม บังคับสังคมและวัฒนธรรม ซึ่งเกิดจากการเลือกบางสิ่งและทิ้งบางอย่าง สิ่งที่ถูกเลือกจะถูกนำมาปฏิบัติยึดถือเป็น “ธรรมเนียมและประเพณี” และกลายเป็นสิ่งที่ “ร่วมสมัย” ไปในที่สุด

5. สรุปและอภิปรายผล (Conclusion and Discussion)

การหยิบยกวัฒนธรรมย่อยในแต่ละกลุ่มวัฒนธรรม ได้ผนวกกลืนเป็นเนื้อเดียวกันในพิธีราชภัฏและพิธีหลวง แม้ผิวเผินอาจจะดูเหมือนว่าความหมายของวัฒนธรรมทั้งสองได้ยื้อแย่งกัน กระนั้นเองวัฒนธรรมทั้งสองต่างให้คุณค่าและความหมายในตัวซึ่งกันและกัน นำไปสู่รูปแบบของการนิยามความหมายใหม่ผ่านขั้นตอนการสร้างคำอธิบายใหม่ (re-explanation) ดังนี้

ขั้นตอนการสร้างคำอธิบายใหม่ (re-explanation) นาคในคำชะโนดมีสถานะเท่าเทียมกับพระมหากษัตริย์ในลักษณะ “พระเจ้าแผ่นดิน พระเจ้าแผ่นดิน” โดยอาศัยการเชื่อมโยงความหมายในมิติของผู้สร้างและผู้ให้ เป็นผู้บันดาลความเป็นอยู่ที่ดีแก่ผู้คน แนวคิดดังกล่าวเป็นการสนับสนุนให้ฐานอำนาจและอิทธิฤทธิ์ของพญานาคยังคงสถานะเป็นเจ้าบาดาล ซึ่งแนวคิดนี้ยังคงปรากฏในผู้คนอยู่บางส่วน ไม่ได้มีวิธีคิดในแบบการแย่งชิงความเป็นใหญ่ แต่เป็นการวางอำนาจแบบทับซ้อนในมิติเดียวกัน

ในอดีตเชื่อว่าพระวิษณุเทพเจ้าสูงสุดเป็นผู้มีอำนาจยิ่งใหญ่ในการดูแลโลกและจักรวาล แต่ความเชื่อดังกล่าวจางลงไป เมื่อเทคโนโลยีเจริญก้าวหน้าและประเทศไทยเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นประชาธิปไตยทำให้อำนาจและบารมีของพระมหากษัตริย์ลดน้อยลงไปช่วงหนึ่ง อำนาจของพญานาคซึ่งเป็นการเชื่อท้องถิ่นเดิมยังคงดำเนินต่อมาควบคู่กับสังคมเกษตรกรรมที่ประชาชนต้องดิ้นรนในการทำมาหากินมากขึ้น พญานาคจึงกลายเป็นที่พึ่งทางใจที่สำคัญ เมื่อรัชกาลที่ ๙ ทรงทำให้เกิดฝนและความอุดมสมบูรณ์ แก้ไขปัญหาทุกอย่างให้ประชาชนประจักษ์ได้อย่างชัดเจน อำนาจของความเป็นเทวราชาจึงมีพลังในสังคมไทยอย่างชัดเจนมากยิ่งขึ้นอีกครั้ง จนคนไทยยอมรับว่าพระองค์ทรงเป็นพระวิษณุอวตารลงมา จึงอาจกล่าวได้ว่า อำนาจความเชื่อใน “พญานาค” มีอำนาจน้อยลงกว่า “ความจริง” ที่เกิดจากพระราชกรณียกิจของรัชกาลที่ ๙ แต่ก็มิได้สร้างแรงปะทะผสานของการลดน้อยของอำนาจพญานาค กลับถูกมองว่า การลดอำนาจความจริงและคิดว่าด้วยการบันดาลฟ้าฝน เป็นการกระทำที่ขอพรธรรมในลักษณะแบ่งฐานอำนาจซึ่งกันและกันนั่นเอง

ดังนั้นจึงสะท้อนให้เห็นว่าในแง่ของวัฒนธรรมที่ไม่เคยหยุดนิ่งตายตัว วัฒนธรรมมักมีการโต้ตอบและท้าทาย โดยวัฒนธรรมที่เรียกว่า วัฒนธรรมทางเลือก (Alternative Culture) และวัฒนธรรมต่อต้าน (Oppositional Culture) ดังนั้นขั้นตอนทั้งสองนี้เป็นเสมือนยุทธวิธีที่ยังคงสวนทางกับแนวคิดคิดดั้งเดิม แต่มิได้ถูกแสดงออกอย่างก้าวร้าว โดยการปะทะประสานของความคิดที่สวนทางกลับกันได้แสดงออกมาผ่านการอ้างประเพณีดั้งเดิมผ่านตรรกะวิธีคิดแบบดั้งเดิม โดยมีพญานาคเป็นสัญลักษณ์หลักในพิธีและความคิดเกี่ยวกับฐานาสังค์คีตส์หรือสังค์คีตส์ที่ดี ความผสมผสานที่ลงตัวทำให้เกิดทั้งสองคงสถานะเป็น “เจ้ามหาชีวิต” ในคติของคนไทยอีสานสืบจนปัจจุบัน และการหยิบยกผสมผสาน ในแง่นี้ทำให้พิธีกรรมและวิธีคิดแสดงออกชัดเจนมากยิ่งขึ้น การกระทำอันใดที่เกี่ยวกับนาคาคติจึงอยู่ภายใต้สายตาของสังคมและสายตาของชนชั้นปกครอง ทั้งกฎหมายและจารีตท้องถิ่น นโยบายของการผสมผสานจึงเสมือนการยิงปืนนัดเดียวได้นกสองตัวระหว่างความชอบธรรมของการถ่ายโอนอำนาจและการเข้าถึงของรัฐต่อการจัดการคติท้องถิ่นนั่นเอง

เอกสารอ้างอิง

- ขัสรา ขมวรรณ. (2537). *แนวความคิดของเรย์มอนด์ วิลเลียมส์ ในวัฒนธรรมศึกษาและการวิเคราะห์วัฒนธรรมบริโภค*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหาร). มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2536). *ท่องเที่ยวบุญบังไฟในอีสาน: บุญบังไฟต้องรับใช้ชวายนโสธร ไม่ใช่ชวายนโสธร รับใช้บุญบังไฟ*. ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ, มติชน.
- พิเชฐ สายพันธ์. (2539). *“นาคาคติ” อีสานลุ่มน้ำโขง: ชีวิตทางวัฒนธรรมจากพิธีกรรมร่วมสมัย*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหาร). มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา.
- ส.ศิริรักษ์, ผู้แปลและเรียบเรียง. (2536). *ความเข้าใจในเรื่องราชาธิปไตย*. กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์.
- สุรศักดิ์ ทอง. (2553). *สยามทวาร*. กรุงเทพฯ: มติชน

อนุชิต สิงห์สุวรรณ. (2560). จาก “เจ้าปู่” ถึง “พญาศรีสุทโธโพธิสัตว์” : การปรับเปลี่ยนจักรวาลคติในความเชื่อเรื่องพญานาคของผู้คนคำชะโนด. (ปรัชญาดุษฎีบัณฑิตนิพนธ์). มหาวิทยาลัยนเรศวร, คณะสังคมศาสตร์, สาขาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา.

Inglis, Fred. (1995). *Raymond Williams*. London: Routledge.

Simon During, edited.(2005). *The Cultural studies reader*. London : Routledge.

Williams, R. (1961). *Culture and Society*. London: Penguin Books

_____. (1976). *A vocabulary of culture and society*. Fontana : Croom Helm

_____. (1977). *Marxism and Literature*. Oxford: Oxford University Press

_____. (1981). *Culture*. Cambridge: Fontana Paperbacks

Woodfin, Rupert.(2004). *Introducing Marxism*. Royston : Icon.